

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Conflicting virtues of scholarship : moral economies in late nineteenth-century German Academia

Engberts, C.A.

Citation

Engberts, C. A. (2019, December 12). *Conflicting virtues of scholarship : moral economies in late nineteenth-century German Academia*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/81791>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/81791>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/81791> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Engberts, C.A.

Title: Conflicting virtues of scholarship : moral economies in late nineteenth-century German Academia

Issue Date: 2019-12-12

Summary in Dutch

De geschiedenis van de wetenschap heeft veel te winnen bij het onderzoeken van wetenschappelijke deugden. Hoewel ook historisch onderzoek met een andere insteek, zoals studies die het levenswerk van grote wetenschappers of de ontwikkeling van wetenschappelijke instituties in kaart brengen, onontbeerlijk zijn, verdienen de normen en waarden die onder wetenschappers leven ook aandachtige studie. Deze geven immers vorm aan de dagelijkse praktijk van de wetenschapsbeoefening. Vanaf de late jaren 80 van de 20ste eeuw is onder wetenschapshistorici de belangstelling voor deugden dan ook toegenomen. Zij hebben de aandacht gevestigd op de rol die verschillende deugden gespeeld hebben in de ontwikkeling van de wetenschap. Zij hebben in dit kader onder meer gewezen op de waarde die wetenschappers in de loop der eeuwen hebben toegekend aan deugden als waarheidsliefde, onpartijdigheid, loyaliteit, verbeeldingskracht en doorzettingsvermogen. Het leeuwendeel van dergelijke hedendaagse studies is gewijd aan de analyse van *individuele* deugden. Hoewel het verre van vanzelfsprekend is dat verschillende deugden zonder conflict samengaan, wordt er echter nauwelijks aandacht besteed aan de wijze waarop deze zich tot elkaar *verhouden*. Dit proefschrift wil het onderzoek hiernaar een stap verder brengen op basis van casestudies uit de Duitse wetenschap in de late 19^e en vroege 20^e eeuw.

In dit proefschrift betoog ik dat verschillende wetenschappelijke deugden in deze tijd in een complexe verhouding tot elkaar stonden. Soms gingen deugden moeiteloos samen, terwijl ze op andere momenten met elkaar in conflict kwamen. De vraag die in deze studie centraal staat is: Hoe verhielden wetenschappelijke deugden zich tot elkaar in de alledaagse wetenschappelijke praktijk? Deze vraag roept vervolgens verdere vragen op naar de mate waarin deugden ten grondslag lagen aan de ongeschreven regels en stilzwijgende conventies van wetenschappelijk werk, de mate waarin deugden in conflict kwamen met de verwachtingen die door deze regels en conventies werden gewekt en naar de manier waarop wetenschappers omgingen met het risico op dergelijke conflicten. Het begrip ‘morele economie van de wetenschap’, zoals dat vanaf 1990 steeds vaker door wetenschapshistorici gebruikt wordt, is bij uitstek geschikt om dergelijke vragen te beantwoorden, met name omdat het de aandacht richt op de veranderlijkheid van het delicate evenwicht tussen verschillende deugden.

Hoewel de potentiële veranderlijkheid van het evenwicht tussen verschillende deugden uitnodigt tot diachrone studie, heeft dit proefschrift een synchrone insteek. Dit maakt het mogelijk om de casestudies in voldoende detail te behandelen om de vaak onuitgesproken verwachtingen van deugdzaamheid aan het licht te brengen. Toch komt de variëteit aan manieren om een balans te

vinden tussen de claims die verschillende deugden wetenschappers oplegden vanuit dit synchrone perspectief op verschillende manieren naar voren. Een eerste rede hiervoor is het feit dat ik aandacht besteed aan casestudies uit zeer verschillende disciplines, namelijk de oriëntalistiek, de experimentele psychologie en de bacteriologie. Daarnaast richt ieder hoofdstuk zich op een ander aspect van de wetenschapsbeoefening, dat steeds uitnodigt tot reflectie op en onenigheid over de kwaliteiten van wetenschappers en hun werk. Het eerste hoofdstuk richt zich op briefwisselingen van geleerden, het tweede hoofdstuk gaat in op de werkzaamheden van redacteurs van wetenschappelijke tijdschriften, het derde hoofdstuk bevat een inhoudelijke analyse van boekrecensies en het vierde hoofdstuk onderzoekt aan de Pruisische overheid gerichte aanbevelingsbrieven voor leerstoelen. In het licht van de bespiegelingen en meningsverschillen die in deze bronnen naar voren komen, worden de contouren van een morele economie van wetenschap zichtbaar.

Het eerste hoofdstuk van deze studie richt zich op de wijze waarop geleerden privé-correspondentie zowel gebruikten om elkaar de helpende hand te bieden als om elkaar van stevige kritiek te voorzien. De briefwisseling tussen de bevriende semitisten Theodor Nöldeke en Jan de Goeje toont aan dat ondersteuning en kritiek voor hen grotendeels samenvielen. Beiden waren zich ervan bewust dat stevige kritiek kon bijdragen aan betere tekstedities. Diepgravende kritiek op elkaars werk was mogelijk omdat filologische arbeid een solitaire aangelegenheid was en beide mannen elkaars volledige werk- en denkproces konden herhalen. Wetenschap die het resultaat is van samenwerken in een laboratoriumomgeving kon niet op dezelfde manier worden geëvalueerd. Dit werd ook niet altijd nodig geacht. Het bloedserum dat Emil Behring tegen difterie ontwikkelde, moest alleen op zijn werkzaamheid getest worden. Hiervoor had Behring geen verdere bacteriologische expertise nodig. Hij zocht echter wel de hulp van een kinderarts die ervaring had met de ziekte en toegang had tot kinderen waarop het serum getest kon worden. De medewerkers van het psychologische laboratorium van Wilhelm Wundt, ten slotte, stonden slechts in beperkte mate open voor kritiek van buiten. De nauwe onderlinge samenwerking moedigde aan tot het vormen van een gesloten front. Daarnaast onderhield Wundt weinig persoonlijke banden met wetenschappers die zinvol commentaar konden leveren op onderzoek dat onder zijn leiding tot stand kwam. Bovendien misten de onderzoeksresultaten uit zijn laboratorium de praktische toepasbaarheid die tot klinische testen noopte.

In dit eerste hoofdstuk blijkt dat er grote verschillen waren in hoe geleerden de verhouding tussen behulpzaamheid en kritiek ervoeren. Deze kunnen grotendeels herleid worden tot verschillen tussen disciplines. Het relatief individuele karakter van de werkzaamheden van semitische filologen maakte het makkelijker om een relatie van wederzijds vertrouwen op te bouwen waarbinnen steun

en kritiek op elkaars tekst konden samenvallen. In de bacteriologie was het eindresultaat van onderzoek vaak echter geen tekst maar een geneesmiddel. De belangrijkste evaluatie waaraan dit onderworpen diende te worden, had niets met replicatie van doen. Omdat de werkzaamheid van het middel centraal stond, was het voor bacteriologen van belang iemand met aanvullende klinische expertise te zoeken om het nieuw ontwikkelde product te testen. Omdat onderzoeksresultaten uit Wundts psychologische laboratorium een dergelijke praktische toepasbaarheid misten en de laboratoriumleider zelf slechts in beperkte mate contact onderhield met collega's met gedeelde interesses, ontstond in zijn laboratorium een cultuur die slechts in beperkte mate openstond voor hulp en kritiek van buiten.

Het tweede hoofdstuk onderzoekt de werkzaamheden van redacteuren van wetenschappelijke tijdschriften. Wilhelm Wundt richtte zijn eigen tijdschrift, de *Philosophische Studien*, op om de onderzoeksresultaten uit zijn laboratorium publiek te maken. Hoewel het tijdschrift financieel weinig succesvol was, bleek Wundt in staat om de redactionele onafhankelijkheid ten opzichte van zijn uitgever te bewaren. Hij compenseerde de matige financiële resultaten van zijn kwakkelende tijdschrift met de opbrengsten van zijn goedverkopende boeken bij dezelfde uitgever. Hij gebruikte deze redactionele vrijheid vervolgens met name om zijn eigen studenten en medewerkers een podium te bieden. De redacteuren van het *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* hadden ook weinig last van bemoeizucht van hun uitgever. Er waren warme persoonlijke banden tussen de tijdschriftredactie en de uitgever en omdat alle leden van de *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* (DMG) automatisch abonnee waren, was het op financieel vlak een risicoloze onderneming. De status van het *Zeitschrift* als ledenblad vormde wel een uitdaging voor de redactie. Aan de ene kant voelde zij zich verplicht alle leden van de DMG aan het woord te laten. Aan de andere kant zag zij het als haar taak ervoor te zorgen dat geen enkel lid nodeloos door een ander lid gekwetst werd. Er werden dus slechts in beperkte mate mogelijkheden tot debat geboden. De redacteur van het *Literarisches Centralblatt*, tot slot, kon zich minder vrij van zijn uitgever bewegen. De uitgever streefde naar een winstgevend blad en hoofdredacteur Friedrich Zarncke kon de winstgevendheid niet compenseren of garanderen met goedverkopende boeken of een stabiel abonneebestand. Omdat het *Centralblatt* wekelijks uitkwam, was het daarnaast van belang om goede relaties met een groot aantal auteurs te onderhouden. Omdat Zarncke in sterke mate afhankelijk was van deze auteurs, was het moeilijk voor hem om hun bijdragen aan te passen of te weigeren.

In het eerste hoofdstuk konden de karakteristieke eigenschappen van verschillende disciplines gebruikt worden om verschillen in steun en kritiek te duiden. In het tweede hoofdstuk zijn de verschillende omstandigheden waarin redacteuren zich vinden beter te verklaren op basis van het type tijdschrift dat zij redigeerden. Wundt's *Studien* boden weinig ruimte voor discussie omdat de

hoofdredacteur zich onafhankelijk van zijn uitgever kon richten op het verspreiden van de onderzoeksresultaten van zijn eigen medewerkers. Slependedebatten waren hierbij niet te verwachten. Voor de redactie van het *Zeitschrift* van de DMG was het met name belangrijk te onderkennen dat zij een brede groep oriëntalistenvoortdurende. Tegen deze achtergrond moest iedereen vrij zijn om inzichten te delen en collega's te bekritisieren, maar moesten slepende debatten voorkomen worden. Zarncke moest als redacteur van het *Centralblatt* voortdurend balanceren tussen de verwachtingen van zijn uitgever, zijn auteurs en zijn publiek. Het toestaan van teveel kritische onafhankelijkheid was hierin net zo riskant als het aanmoedigen tot kritiekloze boekrecensies.

Het derde hoofdstuk bevat een inhoudelijke analyse van de boekrecensies die Theodor Nöldeke en Wilhelm Wundt in de jaren 1870 voor het *Centralblatt* schreven. Beide geleerden bespraken boeken over uiteenlopende onderwerpen. Nöldeke recenseerde zowel filologische als theologische werken, terwijl Wundt zowel over geneeskunde als over filosofie schreef. Een opvallende bevinding is dat Nöldeke veel kritischer was over theologische boeken dan over filologische. Bij Wundt is eenzelfde patroon waar te nemen: veel van zijn filosofische recensies waren zeer negatief, terwijl zijn commentaar op medische werken vaak neutraal of lovend was. Daarnaast valt op dat beide recensenten positiever stonden tegenover het werk van auteurs met een academische affiliatie dan tegenover het werk van leken. Bij Nöldeke uitte zich dit vooral in een welwillende houding ten opzichte van proefschriften. Bij Wundt valt met name op dat hij het werk van hoogleraren opvallend mild beoordeelde. Daarnaast waren beide recensenten zich bewust van het dubbele publiek waartoe zij zich verhielden. Ook als zij zich kritisch uitten over het werk van een individuele auteur, benadrukten zij het gemeenschappelijk belang dat recensenten, gerecenseerden en een breder publiek van vakgenoten met elkaar verbond.

Hoewel recensies zeer kritisch konden zijn, speelden zij dus ook een rol in het creëren en in stand houden van een gemeenschap van geleerden. Recensies geven ook een goed beeld van de kwaliteiten die de leden van deze gemeenschap verondersteld werden te hebben. Auteurs werden herhaaldelijk geprezen voor wetenschappelijke deugden als vlijt, scherpzinnigheid, kritisch denkvermogen en nauwkeurigheid. Niet iedere categorie van auteurs kwam echter in dezelfde mate in aanmerking voor dergelijke lofbetuigingen. Vooral schrijvers in vakgebieden die uitnodigden tot speculatie of dogmatiek – theologie en filosofie – werden zowel door Nöldeke als door Wundt veelvuldig en stevig bekritiseerd. Een relatief groot deel van deze theologische en filosofische werken was geschreven door auteurs zonder academische affiliatie. Filologische en geneeskundige werken werden daarentegen meestal geschreven door auteurs die aan een universiteit verbonden waren en konden meestal rekenen op een welwillende receptie.

Het vierde hoofdstuk gaat in op de evaluaties van collega's die geleerden schreven voor Friedrich Althoff, de invloedrijkste ambtenaar op het Pruisische Ministerie van Onderwijs in de late 19e en vroege 20e eeuw. Omdat dergelijke evaluaties een reële impact konden hebben op de carrières van collega's konden de deugden van kritische distantie en collegiale loyaliteit hier flink botsen. Tegen verschillende achtergronden kwam Althoff tot verschillende besluiten. Bij benoemingen aan de medische faculteit in Breslau volgde hij vaak het advies van zijn vertrouweling Heinrich Fritsch. Deze stelde het belang van de universiteit over het algemeen boven de belangen van individuele geleerden. Het belang van de universiteit speelde ook een rol in de discussie over de opvolging van de Berlijnse kinderarts Eduard Hensch. Velen keerden zich tegen Althoffs aanstelling van Otto Heubner, omdat diens Saksische accent en eenvoudige manieren niet zouden passen bij de hoofdstedelijke universiteit. Althoffs benoeming van Emil Behring als hoogleraar voor hygiëne in Marburg riep nog meer tegenstand op. Behring was weinig geliefd onder zijn collega's en stond bekend als een slechte docent. Omdat hij als onderzoeker echter zeer succesvol was, negeerde Althoff de wensen van de Marburgse faculteit en benoemde Behring tot hoogleraar. Verdere overwegingen die in de aan Althoff verzonden evaluaties aan bod konden komen waren de morele en religieuze kwaliteiten van kandidaat-hoogleraren en de intellectuele tradities waarbinnen deze zich plaatsten. Vooral bij discussies omtrent de aanstelling van filosofen waren dergelijke overwegingen soms zeer belangrijk.

In dit vierde hoofdstuk wordt duidelijk dat een onafhankelijke kritische houding en een loyale instelling niet slechts deugden waren die vorm gaven aan de relaties tussen individuele geleerden. Veel wetenschappers voelden ook loyaliteit ten opzichte van faculteiten, universiteiten, intellectuele tradities en idealen van moraliteit en religiositeit. Sommige van de kritische evaluaties die Althoff ontving, richtten zich in de eerste plaats op de kwaliteiten van individuen, zoals Heubners Saksische eenvoud en Behrings tekortschietende onderwijskwaliteiten. Vaak wogen andere loyaliteiten echter minstens net zo zwaar. Fritsch' loyaliteit aan de medische faculteit in Breslau en de breed gedeelde wens om het prestigieuze karakter van de Berlijnse universiteit te handhaven zijn hier voorbeelden van. Idealen van moraliteit, religiositeit en intellectuele traditie konden echter ook leidend zijn in de beoordeling van individuen. Zo droeg de inschatting dat Richard Avenarius een vertegenwoordiger was van een extremistische denkrichting ertoe bij dat hij nooit een leerstoel in Duitsland bekleedde.

In het slothoofdstuk wordt de morele economie van wetenschap die in de voorgaande hoofdstukken aan het licht kwam nauwkeuriger beschreven. Het betoogt dat er een spanning waarneembaar is tussen loyale collegialiteit en kritische onafhankelijkheid in alle contexten van wetenschapsbeoefening die in dit proefschrift aan bod komen. Deze spanning is waarneembaar in

de privécorrespondentie van het eerste hoofdstuk, de redactiepraktijken van het tweede hoofdstuk, de boekrecensies van het derde hoofdstuk en in de aan Althoff verzonden aanbevelingen van het laatste hoofdstuk. De zoektocht naar een evenwicht tussen loyaliteit en onafhankelijkheid deed zich voor op verschillende niveaus. In de eerste plaats gaf het zoeken naar deze balans vorm aan de verhouding tussen individuele geleerden. Hierbij is het belangrijk rekening te houden met de verschillende relaties waarin zij tot elkaar konden staan, zoals collega, student, voormalig student, leidinggevende of partner binnen een gezamenlijk uitgevoerd project. Ten tweede zocht iedere wetenschapper naar een juiste balans tussen loyaliteit en onafhankelijkheid ten opzichte van wetenschappelijke instituties, zoals laboratoria, faculteiten, universiteiten, vaktijdschriften en vakorganisaties. Tot slot moesten geleerden hun verhouding bepalen ten opzichte van niet-wetenschappelijke actoren. Hierbij kan zowel gedacht worden aan grote onpersoonlijke actoren als de staat en het bedrijfsleven als aan persoonlijke vrienden.

Het concept van de morele economie van de wetenschap werpt licht op rol van wetenschappelijke deugden voor de alledaagse praktijk van de wetenschapsbeoefening in de 19^e eeuw. Het concept vestigt de aandacht op twee karakteristieke eigenschappen van de relatie die wetenschappers tot deze deugden hadden. In de eerste plaats benadrukt de notie van een morele economie het voortdurende zoeken naar een balans. Juist omdat collegiale loyaliteit en kritische onafhankelijk met elkaar in conflict konden komen, was het te allen tijde noodzakelijk een evenwicht te vinden tussen de tegenstrijdige verwachtingen die beide breed gewaarde deugden opriepen. In de tweede plaats richt de notie van een morele economie de aandacht op de veranderlijkheid van deze balans. Omdat er geen eenvoudige en altijd aanvaardbare vuistregels bestonden om conflicten tussen loyaliteit en onafhankelijkheid te beslechten, moest de omgang met deze conflicten steeds opnieuw vastgesteld worden. De balans tussen beide deugden was hierdoor voortdurend in beweging. Het veranderlijke evenwicht tussen loyaliteit en onafhankelijkheid toont aan dat we meer inzicht verkrijgen in de dagelijkse wetenschappelijke praktijk als we wetenschappelijke deugden niet in isolatie van elkaar analyseren en ons in plaats daarvan richten op de wijze waarop ze zich tot elkaar verhouden.

In verschillende opzichten bevinden hedendaagse wetenschappers zich in een heel andere positie dan hun 19^e-eeuwse voorgangers. Ze werken in het tijdperk van 'Big Science' waarin zij vaak afhankelijk zijn van financiering door onderzoeksfondsen, in contact staan met een wereldwijd netwerk van collega's, een relatie dienen te onderhouden met vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven en hun werk moeten laten beoordelen door de anonieme lezers die daarvoor als onderdeel van double-blind peer review processen worden uitgenodigd. Desondanks hechten veel wetenschappers nog altijd veel waarde aan collegiale loyaliteit en kritische onafhankelijkheid.

Universiteiten claimen bijvoorbeeld nog steeds onderzoekers met een onafhankelijke geest op te leiden en de samenwerking waartoe de hedendaagse 'Big Science' uitnodigt is zeer gebaat bij loyale solidariteit.

Misschien is de morele economie van de wetenschap is echter wel complexer geworden. Zo worden deugden als flexibiliteit en de bereidheid om risico's te nemen steeds belangrijker naarmate de band tussen de wetenschap en het bedrijfsleven sterker wordt. Tegelijkertijd ontwikkeld zich echter ook een tegenbeweging. Voorvechters van 'slow scholarship' vragen steeds vaker de aandacht voor deugden als zelfzorgzaamheid en betrokkenheid. De 21ste-eeuwse onderzoeker staat daarom voor de uitdaging om een goede balans te vinden tussen zowel oudere als recentere wetenschappelijke deugden.